

5. Лотман Ю. Структура художественного текста — М.: 1970. — 383 с.
6. Лотман Ю. О роли типологических символов в истории культуры // Внутри мыслящих миров. — М.: 1991. — С. 357-379.
7. Мифологический словарь (под редакцией Е. М. Мелетинского). — М.: Сов. энциклопедия, 1991. — 736 с.
8. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. — М.: Художественная литература, 1972. — 468 с.
9. Сараскина Л. Федор Достоевский. Одоление демонов. — М.: 1996. — 460 с.
10. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. — М.: 1986. — 444 с.
11. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. — М.: 1976. — 406 с.
12. Долинин А. Достоевский и другие. — М.: Мысль, 1945. — 603 с.
13. Бердяев М. Ставрогин. // Наше наследие. — 1991. — №7. — С. 76-78.

Л. Синявська

ИНДИВІДУАЛІЗМ ЯК ОСНОВА КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Останнім часом з'явилася ціла низка цікавих досліджень, присвячених проблемі національного характеру українців. Підґрунтям для них, безперечно, стали здобутки національної етнопсихології кінця ХІХ — початку ХХ століття (І. Нечуй-Левицький, М. Драгоманов, Ф. Вовк, І. Франко) та основних досліджень української діаспори ХХ ст., що носять неперервний характер (Є. Маланюк, І. Мірчук, Б. Стебельський, О. Кульчицький, С. Онацький та інші).

Головні ознаки української психіки вчені розглядають у площині 5-ти основоположних для дослідження будь-якого національного характеру аспектів — расового, геопсихічного, історичного, соціопсихічного, культуроморфічного, психологічного.

До найприкметніших рис української психіки зараховується зокрема емоційність, що виявляється в схильності до інтуїтивно-споглядальної почуттєвості, що домінує над раціональним, логічним. Така особливість впливає із своєї національної кордоцентричної філософії, що сягає своїми початками творчості Сковороди та Шевченка, оформлюючися у відомому науковому трактаті П. Юркевича. Перевага інтуїтивного начала складає підґрунтя для формування тези про

своєрідну епікурейську філософію українця, найяскравішим виразником якої став Є. Маланюк. На його думку, саме ця ознака «спостерігально-пасивної владі епікуреїзованої природи багатствами (землі і підсоння) філософа-хлібороба, нехтіть до мужєкості і меча, замкнуто-евклідовського егоїзму і провінціального егоцентризму хуторянського світовідчуження» [1, 15], на думку критика, означають певну відсутність у психіці українця міцної державотворчої потреби.

Останні дві ознаки — «замкнуто-евклідовський егоїзм і провінціально-егоцентризм хуторянського світовідчуження» — як складові своєї «еллінського комплексу» в національному характері Є. Маланюк та інші дослідники розглядають у площині ще однієї відмінної для української психіки риси (поруч із кордоцентричністю та пасивним епікурейством) — індивідуалізму.

Ця риса, як і перші дві, розглядаються у різноспрямованій площині як позитивних, так і негативних відтінків національного характеру. Точніше, в емоційно-почуттєвій, споглядально-врівноваженій, індивідуалістичній владі українця в залежності від переваги тієї чи іншої риси в ту чи іншу історичну епоху вчені вбачають рухливу психічну структуру, що здатна іноді формувати непрогнозовані ситуації. Щодо риси індивідуалізму, то вона найяскравіше проявляється у певному спротиві проти будь-якої влади, яка швидше розуміється як система насильства над людиною, аніж як підкорення загальному закону і порядку. Індивідуалізм як риса веде людину або до високих ідеалів свободи, або нівелює індивідуальність до рівня раба чи замилованого красою краєвида егоїста.

Виділена вченими риса індивідуалізму як прикметна риса української національної психіки досліджена досить мало. Цілком очевидно, що, окрім своїх протилежних проявів, які ми констатували вище, вона складає цікаву типологію, яка вотребує поглибленого вивчення. Цікавим об'єктом для цього, безперечно, є особистість в літературі. Багатим матеріалом для вивчення цього питання може стати драматична творчість Лесі Українки та В. Винниченка — до десятої міри антиподів у вираженні крайніх амплітуд національної психіки.

Проблема індивідуалізму у творчості Лесі Українки найяскравіше була означена ще у 30-і роки у дослідницьких роботах неокласиків М. Зерова, М. Драй-Хмари, Филиповича, а також у відомих роботах Д. Донцова. «Поетка українського рідордженнєнту» та «Поетка пророчиця», що на пряму пов'язував індивідуалізм Лесиних героїв з особливостями національного життя України перших десятиріч ХХ ст. Своєрідну філософію індивідуалізму вчені пов'язують з сильним волювим компонентом, який, якщо йти за логікою попередньо висловлених думок, не є для української психіки характерним.

Можливо, тому, оцінюючи ще першу збірку Лесі Українки «На крилах пісень», Франко назвав авторку чи не єдиним «мужчиною» на всю тогочасну соборну Україну.

Вольова риса творчості Лесі Українки пізніше протиставлялася емоційності Шевченка як найяскравішого виразника української національної психіки і вважалась чимось винятковим.

Є. Маланок, скажімо, оцінюючи високу творчість поетеси, навіть не помітив цієї риси, вважаючи, що саме «скитсько-еллінський первень» є домінуючим для національної психіки з виразним браком її варяго-римського, імперативно-вольового начала. Означаючи як найпоказовіші для української психічної культури типовий скитсько-еллінський, закріплений за фігурою Шевченка і поодинокий, той, що не закріпився, давши лише трагічне «напруження національного інтелекту» варяго-римський, пов'язаний із творчістю П. Куліша, Є. Маланок вважав, що ці два «первні» ще ні разу, хіба за винятком Б. Хмельницького, не дали «своєї синтети в геніальній і суцільній українській особистості» [1, 12].

Якщо в цьому контексті розглянути творчість Лесі Українки, то цілком очевидно, що беззастережно погодитись із Є. Маланюком не можна. Леся Українка, безперечно, дала ту «геніальну синтезу», про яку мріяв Є. Маланок.

Усвідомлення самоцінності кожної людської особистості наприкінці XIX ст. поставало як протипафос модному тоді соціалістичному «ми». В цій дилемі між «я – ми» і Леся Українка стала на бік особистісного «я». Ця своєрідна її життєва філософська позиція дала у творчості типи сильних особистостей, які, проте, були дуже різні, бо різнилося й філософське підґрунтя її творів.

Лесин стоїчний індивідуалізм, її воля до трагічного, зближує її концепцію з концепцією Ф. Ніцше – володаря дум європейської інтелігенції XX ст. Цей ніцшеанський індивідуалізм, оригінально осмислений, стає сутністю героїв Лесі Українки. Саме він, індивідуалізм, передбачав протиставлення особистого суспільному, плекає мораль, яка орієнтується на «... егоїзм, що нерідко спирається на критерії утилітаризму чи гедонізму і в крайніх формах призводить до анархізму, цинізму і нігілізму» [2, 157]. І хоч Леся відкидала «сверхчеловеческую презрительность» Ніцше, все ж її погляд на постійний внутрішній саморозвиток, духовне самопереростання людини, народження людини духовної з людини фізичної природи є найприкметнішою рисою її творчих інтенцій. Леся воліла до влади у творчості Лесі Українки є художнім символом пафосу прийняття життя, категоричним імперативом, цілеспрямованістю віри у створений високоморальною людиною

власний ідеал. «Надлюдина» у розумінні Ніцше – це ступінь у великому поступі вперед. В бажанні творення вищого типу найбільшого осягнення волі до влади і волі до свободи зустрічаються естетичні завдання, які ставить Ніцше людині, що переступила по іншу сторону добра і зла, своєю волею створила собі закон і в жорсткій дисципліні підкорила себе цьому шпашествореному закону.

І Лесі Українці, без сумніву, були добре відомі основні положення філософії Ф. Ніцше. Правий був Д. Донцов, коли писав про Леся Українку: «... її герої не маси, а одиниці» [3, 167], бо сама вона стверджувала: «Кожна особистість суверенна» [4, 230]. Одиниці у поетеси протистоять загалові, до того ж це не просто «одиниці», але й активні, непересічні особистості, для яких найголовнішим є не стільки рефлексія, скільки дія, спрямована на високу ідею. Тому слушним ми вважаємо висновки В. Панченка: «Якщо й можна говорити про пафос індивідуалізму в поетеси, то з неминучою поправкою: в ньому немає нічого від банального цинізму, егоїзму чи пошуку насолоди для себе, – є самопожертвенна вірність власним максимумам, життя через «не могу», вольовий виклик відчаю, безнадії, рабській покорі» [5, 137].

Ф. Ніцше розглядає життя як єдину мету своєї волі, він наголошує: «... життя – це воля до влади, досвід переоцінки всіх цінностей» [6, 43]. Цей висновок стосувався всіх, може тому він мав такий вплив на мистецтво багатьох країн світу. Особливо доречними у часи «великих розчарувань» були поради Ф. Ніцше сприймати життя таким, яке воно є, зі стражданнями та його безсуттєвості. Філософ доводив, що в такому разі слабкий шукає у житті завдань та насолоди, а сильний підпорядковує це життя своїй волі. Ця ідея пов'язувалася Ф. Ніцше з образом надлюдина, яка бачила дійсність не тільки в суто життєвому розумінні, але сприймала її як вічність.

Трагічний стоїцизм характеру Лесі Українки, прагнення до волі її улюблених героїв, комплекс «влади», яким керуються її персонажі, – все це змушує шукати точки сходження Лесі Українки з Ф. Ніцше.

Тому можна співвідносити «надлюдина» Ф. Ніцше з «природною людиною» Лесі Українки. «Природна людина» Лесі Українки – це особистість, характер якої зумовлений прагненням влади; це людина, що намагається повернути люду мужність та їхні природні інстинкти. Леся Українка завжди наголошувала, що людина повинна прагнути до заданого ідеалу, виховувати свої почуття, бути володарем своєї волі, яка, в кінцевому результаті, приведе до влади над собою, над своїми хибними інстинктами та хотіннями.

Проблема особистості, індивідуалізму у творах Лесі Україн-

ки вирішується відповідно до філософських думок поетеси. Поетеса малює у драмах, поемах тип особистості, яка прагне за будь-яких обставин залишитися вірною і рівною собі, не зрадити себе. Герої Лесі Українки найчастіше «йдуть до себе» і формують себе в годину випробувань і страшної руйнації; дух незламності та людяності підносить їх над усіма. Тому й каже М. Євшан: «В кінці 90-х років, коли Лесю вже свідомо йшла своєю дорогою, вона почала бачити невірників, тільки в серцях людей, читати невірничі думки, бачити не віру і запал, а й «безсилу боротьбу» з «бридкими гадуками», яка настільки висилювала організм, що не чути було ніякого непокірного слова. І от поетка не може вже позбутися якоїсь внутрішньої химери в своїй душі, бажання сказати те «непокірне слово» піснею перемогти всі дисонанси життя, стогони і брязки кайданів. І «крила пісні» для Лесі Українки – це не поетична фраза, не декоративний додаток, – а потреба душі, прометейстичний порив і перемога темних сил» [7, 52].

Індивідуалізм Лесиних героїв визначається у двох різноспрямованих площинах – створення або знищення себе шляхом власного вибору. Тому її драматичні герої ніколи не вільні від двох конфліктних тенденцій:

- пробудження з п'ятому, звільнення від рабства,
- повернення в п'ятому, «каміну владу» ілюзій.

При цьому самотворення відбувається через руйнування певних стереотипів, або роблять людину «вовкулакою». Процес творення-руїни у драмах Лесі Українки виступає одним із аспектів їх «життєвої ситуації». Людина хоче творити себе, почувати себе одночасно і творінням і творцем, однак на такий подвиг здатні лише духовно багаті люди. А що залишається звичайній людині з натовпу, скажімо, Юді із драматичної поеми «На полі крові»? Юда не зміг створити собі повноцінне життя, однак у нього вистачило сили своє життя зруйнувати. І ця «руїна» дозволила йому перебороти, перерости себе і свою ситуацію. Юда руйнує своє життя заради великої справи – служіння Христу і спасіння власної душі. Та спасіння він не знаходить і в справі Христа розчаровується, він не розуміє, заради чого зруйнував своє життя. І його любов змінюється ненавистю, а ненависть веде до зради Христа. Та Юда визнає свою вину і спокутує її ПОВІЧНОЮ працею на полі крові. Ось так через ненависть і руїну власного життя приходить герой до визнання і спокути своєї вини, тобто через руїну відбувається творення нового життя. Тому і не долітає камінь прочанина до Юди, бо він не зрадник, а трагічний герой, що визнає свою помилку [8, 58].

Підкреслимо також, що в екстремальних випадках життя герої Лесі Українки завжди шукають опору тільки у собі, по-

няття обов'язку пов'язується з вольовим актом суб'єкта. Її герої не відчують себе борцями у прямому розумінні слова, історичні, соціальні чи власні обставини життя вони сприймають як загальну духовну ситуацію; добре знають, що за будь-яких обставин повинні залишитися собою; активність особистості вони співвідносять з незламністю її духу. І Лесю Українка наполягає: саме вольовий принцип визначає здатність людини стати особистістю, соціальні та історичні умови впливають на неї опосередковано; важливим моментом цієї концепції особистості є й те, що диктат обов'язку в її етичній системі постає як головний принцип буття.

Зміст життя Лесиних героїв шукають у визнанні іманентності буття, або трансцендентності служіння обов'язку. Той, хто визнає іманентність буття, визнає закони буття в собі і над собою. Він переборює дуалізм між ідеєю і сутністю, досягає кінцевого визнання життя у вічності. Та переборюють цей дуалізм герої поетеси тільки шляхом принесення себе, своїх поглядів, переконань, ідей, свого життя у жертву.

Герої творів Лесі Українки знаходяться в ситуації протистояння буття-обов'язку. Ця ситуація є нормою їхнього життя, бо вбачається обов'язкова причина всякої дії, яка зберігає конфліктність і трагічну напругу між сущим та необхідним. Буття і обов'язковість, служіння і свобода завжди співіснують у цих героях.

Індивідуалізм Лесиних героїв полягає, в першу чергу, у їх здатності до внутрішнього самостійного самотворення, де виключається можливість стороннього впливу і різних хитань.

Індивідуалізм – це воля над собою, стійкість за будь-яких ударів долі, це іманентний принцип саморозвитку індивідуальності як ланки між людиною природною і людиною духовною.

Проблема індивідуалізму тільки означена у даній статті, вона потребує поглибленого вивчення і може дати цікаву перспективу для проблематики дослідження специфіки національного характеру.

Література

1. Маланюк Є. Книга спостережень. — К.: Атіка, 1995. — 236 с.
2. Індивідуалізм // Філософський словник. — М.: Політвидав., 1991. — С. 157.
3. Донцов Д. Петка українського рідосжементу// Українське слово. — К.: Рось, 1994. — Кн. 1. — С. 149-184.
4. Українка Л. Новейшая общественная драма // Українка Л. Зібрання творів: У 12 т. — К.: Наукова думка, 1977. — Т. 8. — С. 215-245.

5. *Панченко В. Є.* Будинок з химерами. — Кіровоград: Народне слово, 1998. — 272 с.

6. *Ницше Ф.* Воля к власти. — М.: ТОО «Транспорт», 1995. — 186 с.

7. *Євшан М.* Леся Українка.// Літературно-науковий вісник. — №10. — 1913. — С. 50-59.

8. *Паньков А., Мейзерська Т. С.* Поетичні візії Лесі Українки: онтологія змісту і форми. — Одеса: Астропринт, 1996. — 76 с.